

שני לקחים מההיסטוריה של מאבקים חברתיים

הצעידה לעבר השוויון היא תוצר של מאבקים ושל מרידות נגד אי-צדק, שאפשרו לשנות את מאזן הכוחות ולמוטט את המוסדות שנתמכו על ידי המעמדות השולטים. פרק מתוך הספר "קיצור תולדות השוויון", מאת תומא פיקטי

אי-השוויון הוא, בראש ובראשונה, הבנייה חברתית, היסטורית ופוליטית. במילים אחרות, עבור רמה זהה של פיתוח כלכלי או טכנולוגי ישנן תמיד מספר דרכים לארגן משטר של בעלות או משטר של גבול, מערכת חברתית ופוליטית, משטר פיסקלי וחינוכי. בחירות אלו הן בעלות אופי פוליטי. הן תלויות במאזן הכוחות בין הקבוצות החברתיות השונות לבין תפיסות העולם הקיימות, והן מובילות לדרגות ולמבנים מגוונים ביותר של אי-שוויון בהתאם לחברות ולתקופות. יצירת העושר לאורך ההיסטוריה היא תמיד תוצר של תהליך קולקטיבי: היא תלויה בחלוקת העבודה הבינלאומית, בשימוש במשאבי הטבע הפלנטריים ובהצטרבות הידע מאז ראשית ימיה של האנושות. החברות האנושיות ממציאות באופן קבוע כללים ומוסדות כדי לבנות את עצמן ולחלק את העושר ואת הכוח, אך תמיד מדובר בבחירות שהן פוליטיות והפיכות.

מאז סוף המאה ה-18 קיימת תנועה ארוכת-טווח בכיוון של שוויון. צעידה זו אל עבר השוויון היא תוצר של מאבקים ושל מרידות נגד אי-הצדק, שאפשרו לשנות את מאזן הכוחות ולמוטט את המוסדות שנתמכו על ידי המעמדות השולטים כדי להבנות את אי-השוויון החברתי לטובתם, וזאת, במטרה להחליפם במוסדות חדשים, בכללים חברתיים, כלכליים ופוליטיים חדשים צודקים יותר ומשחררים עבור מירב האנשים. באופן כללי, השינויים היסודיים ביותר שנצפו בהיסטוריה של משטרי אי-שוויון התרחשו על רקע קונפליקטים חברתיים ומשברים פוליטיים רחבי-היקף.

מרידות החקלאים בשנים 1788-1789 ואירועי המהפכה הצרפתית הובילו לביטול זכויות היתר של האצולה. באופן דומה, היה זה מרד העבדים בסנטו דומינגו בשנת 1791 שהוביל לקצה של מערכת העבדות האטלנטית, ולא ויכוחים מתורבתים בסלונים פריזאיים. במהלך המאה ה-20 מילאו התגייסויות חברתיות ואיגודי עובדים תפקיד מרכזי ביצירתו של מאזן כוחות חדש בין ההון לעבודה ובצמצום אי-השוויון.

ניתן לנתח גם את שתי מלחמות העולם כתוצר של המתחים החברתיים ושל הניגודים הנוגעים לאי-שוויון הבלתי-נסבל ששרר לפני שנת 1914, הן במישור הלאומי והן במישור הבינלאומי. בארצות הברית היה צורך במלחמת אזרחים רצחנית כדי לשים קץ למערכת העבדות בשנת 1865. כעבור 100 שנה, בשנת 1965, התגייסות אפרו-אמריקאית גדולה מאוד הצליחה להוביל לביטול מערכת האפליה הגזעית הרשמית (מבלי לשים קץ לאפליה שהיא אמנם לא חוקית אך עדיין ממשיכה). ניתן להוסיף דוגמאות רבות: מלחמות העצמאות מילאו תפקיד מרכזי בשנות ה-50

וה-60 של המאה ה-20 בסיומם הקולוניאליזם האירופי; נדרשו עשורים של מהומות ושל התגייסות כדי להביא את האפרטהייד הדרום-אפריקאי לסיומו; וכך הלאה.

התפקיד של מרידות, מאבקים ומשברים

מעבר למהפכות, למלחמות ולמרידות, המשברים הכלכליים והפיננסיים מהווים לעיתים תכופות נקודות מפנה שבהן מתגבשים הקונפליקטים החברתיים ויחסי הכוחות מוגדרים מחדש. למשבר של שנות ה-30 של המאה ה-20 היה תפקיד מפתח ביצירת דה-לגיטימציה ממושכת של הליברליזם הכלכלי ובהצדקתן של צורות מעורבות חדשות של המדינה. סמוך יותר אלינו, המשבר הפיננסי של שנת 2008 ומשבר הקורונה הגלובלי של השנים 2020-2021 כבר החלו לזעזע אמיתות אחדות שנחשבו מעט לפני כן כמקודשות, למשל בנוגע לשיעור הקביל של החוב הציבורי או לתפקיד הבנקים המרכזיים.

בצרפת, המרידה של "האפודים הצהובים" בצרפת בשנת 2018 הובילה לזניחת התוכניות הממשלתיות להעלאת מס הפחמן שהיו אי-שוויוניות במיוחד. בתחילת העשור השני של המאה ה-21, תנועות #MeToo, Black Lives Matter ו-Fridays for Future הרשימו ביכולתן לגייס באופן חוצה גבולות ודורות בנושאי אי-שוויון גזעי, מגדרי ואקלימי.

בהתחשב בסתירות החברתיות והסביבתיות של המערכת הכלכלית הנוכחית, סביר להניח שהמרידות, הקונפליקטים והמשברים ימשיכו למלא תפקיד מרכזי בעתיד, בנסיבות שבלתי אפשרי לצפות אותן בדיוקנות. קץ ההיסטוריה לא יגיע בקרוב. לצעידה אל עבר השוויון נותרה עוד דרך ארוכה, בעיקר בעולם שבו העניים ביותר (ובעיקר העניים ביותר במדינות העניות ביותר) מתכוננים לספוג באופן אלים יותר ויותר את נזקי האקלים והסביבה שחולל אורח החיים של העשירים ביותר.

חשוב להדגיש לקח היסטורי נוסף: לא די במאבקים ובשינוי מאזן הכוחות כשלעצמם. הם מהווים תנאי הכרחי להפלת המוסדות הלא-שוויוניים והכוחות השולטים הקיימים, אך, למרבה הצער, הם אינם מבטיחים בשום צורה שהמוסדות החדשים והשלטונות החדשים שיחליפו אותם יהיו תמיד שוויוניים ומשחררים כפי שניתן היה לקוות.

הסיבה לכך פשוטה. בעוד שקל לגנות את האופי הלא שוויוני או המדכא של מוסדות ושל ממשלות קיימים, קשה בהרבה להגיע להסכמה על מוסדות חלופיים שיאפשרו להתקדם באופן ממשי אל עבר השוויון החברתי, הכלכלי והפוליטי, תוך כיבוד זכויות הפרט והזכות להבדל. לא מדובר במשימה בלתי אפשרית – רחוק מכך – אך היא מחייבת להסכים להתדיינות, לעימות בין נקודות המבט, לביזור, לפשרות ולניסויים. מעל לכל, היא דורשת מאיתנו להסכים לכך שניתן ללמוד ממהלך ההיסטוריה ומניסיונם של אחרים, ובעיקר לכך שהתוכן המדויק של המוסדות הצודקים איננו ידוע א-פריורי, וכי ראוי להתדיין לגביו.

כל הסדר הוא פשרה רעועה

באופן קונקרטי, אנו נגלה שהצעידה אל עבר השוויון נשענת מאז סוף המאה ה-18 על התפתחותם של מספר הסדרים מוסדיים ספציפיים שאותם יש לחקור ככאלה, כדוגמת השוויון המשפטי; הבחירות הכלליות והדמוקרטיה הפרלמנטרית; חינוך חובה חנם; ביטוח בריאות אוניברסלי; מיסוי פרוגרסיבי על הכנסות, ירושות ונכסים; השתתפות עובדים בניהול חברות וזכות ההתאגדות; חופש העיתונות; המשפט הבינלאומי; וכך הלאה.

עם זאת, כל אחד מן ההסדרים הללו רחוק מלהיות בעל אופי מוגמר ומוסכם ודומה יותר לפשרה רעועה, בלתי-יציבה וזמנית, המצויה בתהליך מתמיד של הגדרה מחודשת כתוצאה מקונפליקטים חברתיים ומהתגייסויות ספציפיות, מהתפצלויות שנבלמו ומרגעים היסטוריים ייחודיים. כל ההסדרים הללו סובלים מכשלים רבים ויש לחשוב עליהם מחדש, להשלים אותם ולשנות אותם באופן קבוע.

באופיו הנוכחי, השוויון המשפטי הפורמלי אינו מונע בשום מקום אפליה עמוקה על רקע מוצא או מגדר; הדמוקרטיה הייצוגית היא רק אחת הצורות הבלתי-מושלמות של ההשתתפות הפוליטית; אי-השוויון בנגישות לחינוך ולבריאות נותר תהומי; המיסוי הפרוגרסיבי והחלוקה מחדש ברמה המקומית והטרנס-לאומית מחייבים חשיבה מחדש כוללת; חלוקת הכוח הפנים-תאגידית מצויה עדיין בחיתוליה; קשה לראות בהחזקת הרוב המוחלט של כלי התקשורת על-ידי מספר אוליגרכים כצורה המושלמת ביותר של חופש העיתונות; המערכת המשפטית הבינלאומית, המבוססת על תנועת הון בלתי מפוקחת, נטולת יעדים חברתיים או אקלימיים, נראית לעיתים תכופות כניאו-קולוניאליזם לטובת העשירים ביותר; ועוד.

כדי להמשיך לנער את המוסדות הקיימים ולהגדירם מחדש, יהיה צורך במשברים ובשינוי במאזן הכוחות, כפי שהיה בעבר; אך גם בתהליכי למידה, בשיתוף הציבור ובהתגייסות סביב מצעים פוליטיים חדשים וסביב הצעות חדשות בנוגע למוסדות. לשם כך דרושים מגוון מנגנונים של

התדיינות, של עיבוד ושל הפצת הידע וההתנסויות: מפלגות ואיגודים, בתי ספר וספרים, אמצעי התניידות ומפגשים, עיתונים ואמצעי תקשורת. בתוך המכלול הזה, למדעי החברה יש באופן טבעי תפקיד משמעותי למלא, שעם זאת אין להגזים בחשיבותו: תהליכי שיתוף הציבור הם החשובים ביותר, והם תלויים גם ובעיקר בהתארגנויות קולקטיביות שאף את צורותיהן יש להמציא מחדש.

סכנת שתי המלכודות הסימטריות

בתמצית, עלינו להימנע מליפול לשתי מלכודות סימטריות: האחת, התעלמות מתפקיד המאבקים ומאזן הכוחות בהיסטוריה של השוויון; והשנייה, המנוגדת לה, בקידושם של המאבקים ומאזן הכוחות ובהתעלמות מחשיבות התוצרים הפוליטיים והמוסדיים, כמו גם מתפקיד הרעיונות והאידיאולוגיות בעיצובם.

ההתנגדות של האליטות היא מציאות בלתי-נמנעת בתקופה הנוכחית (שבה מיליארדרים טרנס-לאומיים עשירים יותר ממדינות), באותה מידה לפחות כמו בעת המהפכה הצרפתית. ניתן להתגבר על התנגדות זו רק באמצעות התגייסות קולקטיבית רבת-עוצמה וכן בעתות של משבר ומתיחות. עם זאת, הרעיון שלפיו ייתכן קונצנזוס ספונטני ביחס למהותם של המוסדות הצודקים והמשחררים ושדי בעצם הקמתם כדי לנפץ את התנגדותן של האליטות, מהווה אשליה מסוכנת.

נושאים כדוגמת אופן ארגונה של מדינת הרווחה, עיצובם מחדש של המיסוי הפרוגרסיבי ושל האמנות הבינלאומיות, הפיצויים הפוסט-קולוניאליים או המאבק בסוגי האפליה השונים הם בעלי מורכבות וטכניות שניתן להתגבר עליהם רק באמצעות הסתייעות בהיסטוריה, בהפצת הידע, בהתדיינות ובעימות בין נקודות המבט השונות. המיקום המעמדי, חשוב ככל שיהא, אינו מספיק כדי לעצב תיאוריה של החברה הצודקת, תאוריה של הקניין, תיאוריה של הגבול, של המס, של החינוך, של השכר, של הדמוקרטיה.

אותה התנסות חברתית ממש תהיה תמיד כרוכה בחוסר הכרעה אידיאולוגי, הן משום שהמעמד הוא בעצמו מגוון ורב-תחומי (סטטוס, בעלות, הכנסה, השכלה, מגדר, מוצא ועוד); והן משום שלנוכח מורכבותן של השאלות הנדונות, לא ניתן לחשוב שמניגודים מטריאליסטיים גרידא יכולה להיגזר מסקנה אחת ויחידה בנוגע לטיבם של מוסדות צודקים.

הניסיון של הקומוניזם הסובייטי (1917-1991) – אירוע מכונן שמלווה ובמידה מסוימת מגדיר את המאה ה-20 – ממחיש באופן מושלם את שתי המלכודות הללו. מחד גיסא, יחסי כוח ומאבקים חברתיים אינטנסיביים היו אכן אלה שאפשרו למהפכנים הבולשביקים להחליף את משטר הצאר ב"מדינה הפרולטרית" הראשונה בהיסטוריה, מדינה שבשלב הראשון השיגה הישגים חינוכיים, סניטריים ותעשייתיים משמעותיים, תוך תרומה רבת-עוצמה להבסת הנאציזם. ללא הלחץ מצד ברית המועצות ומצד התנועה הקומוניסטית הבינלאומית, אין זה ודאי כלל שמעמד בעלי הרכוש המערבי היה מסכים להקמת הביטוח הלאומי ולמיסוי הפרוגרסיבי, לדה-קולוניזציה ולזכויות האזרח.

מאידך גיסא, קידושו של מאזן הכוחות ואמונתם הוודאית של הבולשביקים כי הם מחזיקים בידיהם את האמת הבלעדית על אודות טבעם של המוסדות הצודקים הם שהובילו לאסון הטוטליטרי הידוע לכולנו. ההסדרים המוסדיים שנוצרו (מפלגה אחת, ריכוזיות ביורוקרטית, בעלות מדינתית הגמונית, סירוב לבעלות קואופרטיבית, לבחירות ולאיגודי עובדים ועוד) נועדו להיות משחררים יותר מאשר המוסדות הבורגניים או הסוציאל-דמוקרטיים. בפועל, הם הובילו להיקפי דיכוי ומאסר שפגעו לחלוטין באמינותו של משטר זה והובילו להתמוטטותו, ובמקביל תרמו להופעת צורה חדשה של היפר-קפיטליזם.

וכך, לאחר שבמאה ה-20 היא היתה המדינה שביטלה לחלוטין את הקניין הפרטי, הפכה רוסיה בתחילת המאה ה-21 לבירה העולמית של האוליגרכים, של היעדר השקיפות הפיננסית ושל מקלט המס. מכל הסיבות הללו, ראוי לבחון מקרוב כיצד התהוו ההסדרים המוסדיים השונים הללו, בה במידה שיהיה עלינו לחקור את המוסדות שהקים הקומוניזם הסיני, שעשויים להתגלות כעמידים יותר (אף שלא פחות דכאניים).

יש לשמור מרחק משתי המלכודות הללו: אין להתעלם ממאזן הכוחות ואין לקדש אותו. המאבקים ממלאים תפקיד מרכזי בהיסטוריה של השוויון, אך יש להתייחס ברצינות גם לשאלת המוסדות הצודקים ולהתדיינות השוויונית לגביהם. אין זה תמיד פשוט למצוא עמדה מאוזנת בין שני ההיבטים הללו: הדגשה רבה מדי של מאזן הכוחות ושל המאבקים עלולה להוביל להאשמה במניכאיזם [תפיסה פשטנית של בני אור מול בני חושך; המערכת] ובהתעלמות משאלת הרעיונות והתכנים; לעומת זאת, מיקוד תשומת הלב בחולשת האידאולוגיות וההצעות של קואליציית השוויון עלולה להחשיד אותך בהחלשתה ובהערכת-חסר של יכולות ההתנגדות ושל האנוכיות קצרת-הטווח של המעמדות השולטים (אף שאנוכיות זו גלויה לעין בדרך כלל).

Thomas Piketty, A Brief History of Equality,
Harvard University Press, 2022

תומא פיקטי, שני לקחים מההיסטוריה של מאבקים חברתיים, פורסם בתלם, 23 באפריל, 2023. מקור פרק בספרו: קיצור תולדות השוויון, תרגום: ד"ר עופר סיטבון, סדרת "בארי"